

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ÅRSSKRIFT 2001

**HISTORISK FORENING
FOR
GRAASTEN BY OG EGN**

HISTORISK FORENING
FOR
GRAASTEN BY OG EGN

ÅRSSKRIFT 2001

Redaktion:

Elsebeth Thygesen Kristensen

Kirsten Thomsen

Foto:

Hvor intet andet er angivet er fotografierne fra lokalhistorisk arkiv.

Forsidebillede:

Rinkenæs gamle kirke

Foto H.C. Lassen

J.W. Knutz: Bådebro, Egersund

HISTORISK FORENING
FOR
GRAASTEN BY OG EGN

ÅRSSKRIFT 2001

Indhold

Elsebeth Thygesen Kristensen:	Dronning Ingrid	5
Annemarie Munk Hansen:	En Rinkenæs familie mellem dansk og tysk	7
Sammendrag ved red.:	Slotsbakken	24
Helga Markussen:	Erindringer om Gråsten børnehave	35
Hans Chr. Lassen:	Maleren J.H. Knutz fra Rinkenæs	41
Elsebeth Thygesen Kristensen:	Årets gang	49
Kirsten Thomsen:	Beretning fra arkivet	57
Frede Chr. Ihle:	Årsberetning	59
	Indholdsfortegnelse til årsskrifterne 1975-2000	61

Dronning Ingrid

Hendes Majestæt Dronning Ingrid var æresmedlem af Historisk Forening for Graasten.

I anledning af hendes død bringer vi disse mindeord.

Da det blev bekendt, at det daværende kronprinsepar ville tage sommerophold på Gråsten Slot, vakte det stor glæde i Sønderjylland. Ingen havde dog på dette tidspunkt kunnet forudse, hvad den kongelige families årlige ophold på Gråsten Slot skulle komme til at

Foto: Lars Rasmussen

betyde for denne landsdel. Ikke mindst Dronning Ingrids engagement i mange sønderjyske forhold gjorde sit til at samhørigheden mellem hende og sønderjyderne blev så tæt og varm – hun åbnede sit hjerte for sønderjyderne, og de tog hende til deres hjerte.

Denne samhørighed fik også udtryk, da Dronning Ingrid lukkede sine øjne. Da budskabet kom om hendes død, begyndte en spontan folkevandring til Slotsparken – folk lagde blomster og tændte lys på pladsen foran den store plæne, hvor der i dagene indtil begravelsen voksede et stort og broget blomsterbed frem. Mange benyttede også lejligheden til at skrive sig på de kondolencelister, der var fremlagt i slottets forgemak.

Dronning Ingrid var en trofast kirkegænger, der under sine ophold havde sin faste plads blandt menigheden. Det følte derfor helt naturligt, at hun blev mindet ved en gudstjeneste i Slotskirken – en smuk og stilfærdig højtidelighed, hvor mange gråstener tog afsked med Dronningen, - for mange sønderjyder forblev ordet ”Dronningen” ensbetydende med Dronning Ingrid.

Elsebeth Thygesen Kristensen

En Rinckenæs familie mellem dansk og tysk

I et grænseland som vort vil der altid være familier, der har rødder i forskellige nationale lejre. Dette kan i mange henseender opleves som en berigelse, men indebærer også en mulighed for konflikter både inden for den nærmeste kreds og i forholdet til det omgivende samfund.

Anne Marie Munk Hansen har haft dette tæt inde på livet og fortæller her på grundlag dagbøger, notater, breve og sin gode hukommelse om sin begivenhedsrige tilværelse.

Efter jeg har passeret de 93 år og ikke er helt så rørig mere som før, falder mine tanker oftere og oftere tilbage til mit omskiftelige liv. Glæder, sorger og dramatiske hændelser har afløst hinanden, men med den afstand jeg nu har fået til begivenhederne opfatter jeg mit livsforløb som alt i alt positivt og ind imellem også lykkeligt. Dog først lidt om min mands og min herkomst.

Om dette oplyser kirkebøgerne helt tilbage til 1600- tallet , at stort set alle forfædre var bosat i landsbyer i det østlige Slesvig fra Kolding fjord til Slien med tyngdepunkt omkring Flensborg Fjord.

Da de nationale tilhørsforhold i dette landområde havde udkrystalliseret sig i løbet af 1800-tallet, betragtede omkring halvdelen af familierne sig som tyske, den anden halvdel som danske. For at

gøre det hele endnu mere kompliceret, emigrerede ikke så få, navnlig dansksindede, til USA, hvor de snart blev nationalt bevidste amerikanere.

Som markante manifestationer af holdningerne kan jeg nævne min bedstefars Peter Brix indsats for at få rejst det tyske tårn på Scheersberg på Angel, min kusine Elly Dau's overrækkelse af Dannebrog til Kong Christian X på Dybbøl Banke i 1920 som en af de "4 sønderjyske piger", eller min fætter Frederick Dau's virksomhed som direktør for det amerikanske nationale mindesmærke Williamsburg, efter sin pensionering som USA-general.

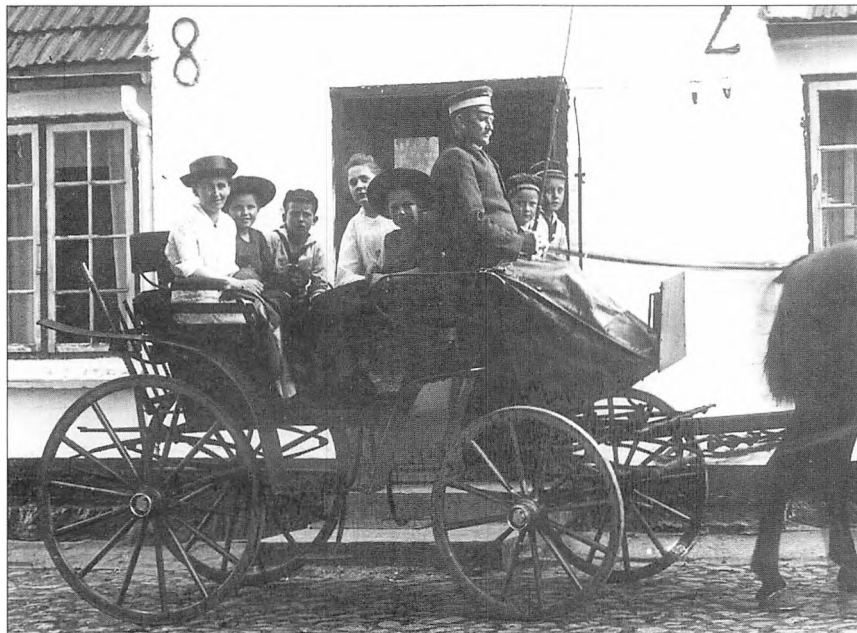
Min mand Hans Hansens familie involverede sig i mindre grad end min i de nationale forhold. For dem var driften af deres landbrug eller deres forretninger det væsentlige livsindhold. Med de skiftende øvrigheder arrangerede man sig så godt man kunne. Min svigerfar, mølleren på Munkemølle, Asmus Hansen var dog ikke så lidt stolt af, at han i 3 år havde været i "Garde du Corps" i Berlin, den tyske kejsers livgarde.

Min familiebaggrund

Men tilbage til min egen familie. Min far, Matthias Brix, var født på sydsiden af Flensborg Fjord i en udpræget slesvig-holstensk sindefamilie. En gren af denne familie, teglværksejerne Henningsen, boede i flere generationer i Alnor, hvor nu Strandparken ligger. Min mor, Anna Maria Christine Dau, kom fra Sundeved, var født i Ullerup og var opvokset på Sandbjerg, som min morfar havde forpagtet af Grev Reventlow. Min morfar var oprindeligt dansk lærer, uddannet i kongeriget, og han passede derfor ikke godt ind i det preussiske undervisningssystem, som han måtte underkaste sig efter 1864. Det var heller ikke velset, at han sendte sin datter på to højskoleophold i Danmark.

I familierne opfattedes mine forældres giftermål som noget af en katastrofe, dog mest på den danske side. Min morbror f. eks. dyrlæge Nicolaj Dau, Nordborg nægtede at se min mor igen!

Imod alle pessimistiske forudsigelser forløb mine forældres ægteskab godt helt op i deres høje alder. Hjemmets sprog var fortrins-

Familien Brix, Benniksgård - Annemarie med stor hat bag kusken.

vis tysk, men min mor talte også en del dansk med os børn. Mine forældres samtaler var sommetider dobbeltsprogede på den måde, at min far talte tysk og min mor svarede på dansk, eller omvendt.

Benniksgård

Jeg selv er opvokset på Benniksgård i Rinkenæs, som min far overtog forpagtningen af samme år, 1908, som jeg blev født. Gården har navn efter adelslægten Bennich, der sad her fra 1400 til 1700-tallet. På et tidspunkt blev gården delt mellem to brødre. Den ene halvdel overgik senere til familien Jepsen der i 1782 byggede det endnu eksisterende smukke stuehus, medens den anden halvdel blev til Korffs gård.

I begyndelsen af 1900-tallet var disse to gårde blevet slået sammen igen og ejedes af en stiftelse i Hannover, "Klosterfonds". Den blev nu benævnt Klostergut Bennichshof. Sammen med dette drev

Annemarie, til venstre, og hendes søskende på Benniksgård.

min far også et moderne teglværk i Stranderød og en gård i Bækken som han selv ejede.

Fra min tidlige barndom på Benniksgård har jeg kun gode minder. Også skoletiden gennemlevede jeg uden større problemer. Jeg startede i den såkaldte "Kaninchenschule" en tysk privatskole i Fredensgade i Gråsten. Den søgtes af børn både fra danske og tyske hjem som forberedelse til højere skolegang i Sønderborg eller Flensborg. Jeg blev kørt til skole i hestevogn, der blev opstaldet i den gamle Kro i undervisningstiden. Senere, da mine fire søskende blev skolemodne, ansatte mine forældre en huslærerinde og der blev indrettet en skolestue i stuehusets gavlkvist.

Det gode familieliv fik dog en brat ende ved udbruddet af 1. verdenskrig. Min far blev indkaldt og kom straks til fronten i Flandern. Han blev såret flere gange, til sidst så hårdt, at han blev hjemsendt før krigens afslutning. Jeg var nu gammel nok til at leve med i den evige angst om hans skæbne og den sorg, der ramte os ved familiemedlemmers død i krigen.

Efter fredsslutningen i 1918 fortsatte livet i store træk som før. Samværet med familien, stadigvæk undtaget onkel Nicolaj, flore-

de igen. Særligt glædede jeg mig til den årlige “Familien Dau” kom-sammen på min morbrors hotel “Alhambra” i Sønderborg.

Så fulgte afstemningen i 1920 som jeg nu som fjortenårig levede stærkt med i på tysk side. Flertallet i Rinke-næs stemte dog som bekendt dansk, mens ca. en tredjedel af befolkningen valgte tysk.

Min far var indstillet på at tilpasse sig den nye situation og ønskede at lære de danske synspunkter at kende bl. a. gennem et abonnement på dagbladet “Hejmdal”. I længden fandt han dog avisens tone for tyskfjendtlig og afbestilte den igen.

Til Bækken og til Flensborg

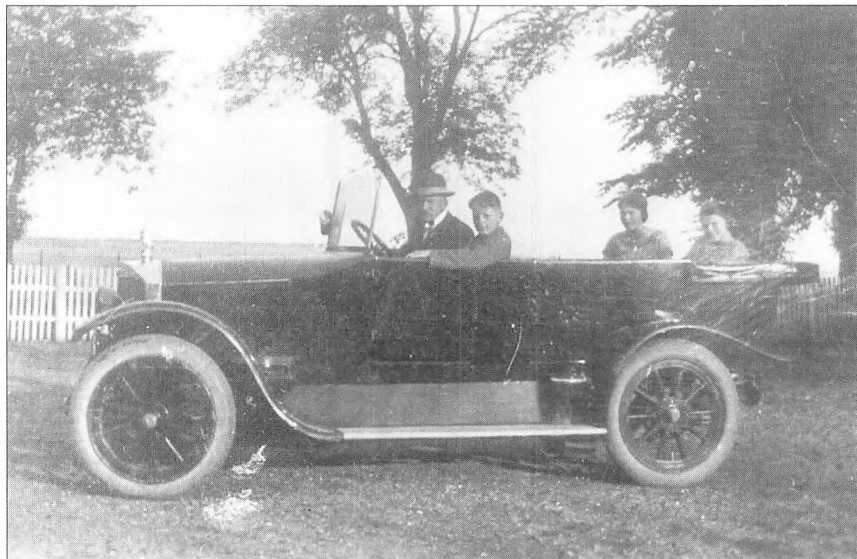
I 1922 flyttede vi til min fars gård i Bækken. Det var ikke som planlagt lykkedes at erhverve Benniksgård som ejendom og forpagtningen udløb på dette tidspunkt.

Benniksgård fik nye ejere der fortsatte driften som på tidligere vis, indtil den efter 2. verdenskrig blev udstykket. Stamparcellen med bygningerne er i dag indrettet som golfbane og dertil hørende aktiviteter.

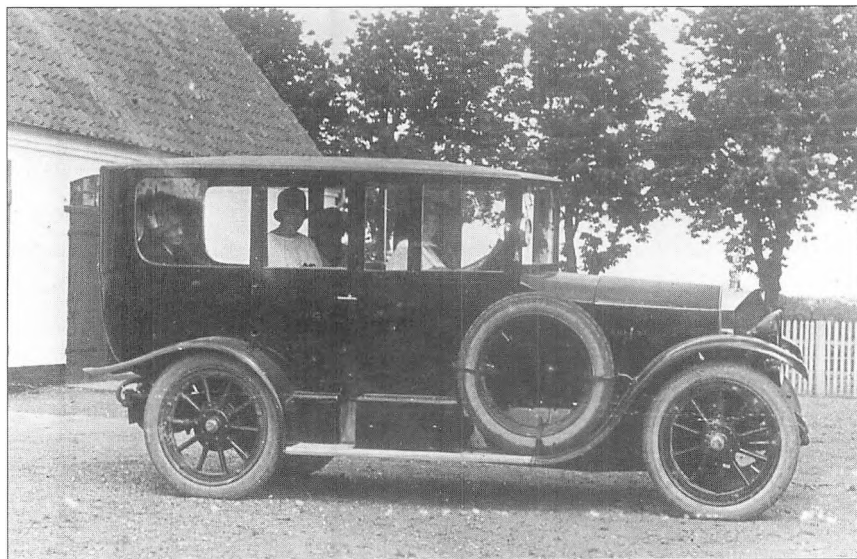
Lige som Benniksgård har også den højt beliggende Brix-gård i Bækken en usædvanlig storslået udsigt over Flensborg Fjord til Angel. I 1700-tallet var den en mindre frigård, som tjente herredsfo-geden over Lundtoft Herred som bolig. Derefter gik gården videre til et medlem af min fars slægt, der også oprettede Brændstoft teglværk.

Min far var stærkt knyttet til byen Flensborg, hvor han bl.a. også havde gået i skole. Det ærgrede ham derfor, at forbindelserne dertil nu var blevet forringet. Derfor købte han i midten af tyverne et automobil, vel nok det første i Rinke-næs. Nu blev vor aktionsradius betydeligt forøget i forhold til det sædvanlige hestekøretøj. Til Flensborg kørte vi til teatret eller til koncerter, til Angel eller Als for at besøge slægtninge.

Da vi flyttede til Bækken, fulgte vor huslærerinde ikke med, og jeg kom sammen med min søster i skole i Flensborg, i Auguste-Viktoria Lyzeum. Om sommeren boede vi hjemme og sejlede dagligt frem og tilbage med fjorddamperne bl.a. med den endnu eksisterende “Alexandra”. Om vinteren derimod måtte vi blive i byen, hvor vi boede i pension hos en præstefamilie.

Ved rattet Mathias Brix. Annemarie på bagsædet med sin søster.

Om vinteren blev der sat tag på bilen. Annemarie med klokkehat.

Tilværelsen i Flensborg var naturligvis vidt forskellig fra den i Rinkenæs. Her traf vi også unge mænd, i al ærbarhed naturligvis. En stor begivenhed var f. eks. en invitation til en stor fest med dans på marineofficersskolen i Mørvig. Ingen af de daværende venner har dog nedfældet sig særlig dybt i min erindring, det skulle da være en hr. Rerup, den senere danske generalkonsuls far, som kørte mig omkring i Flensborgs gader i en smart sportsvogn.

Min egentlige skolegang afsluttede jeg med en eksamen der omtrent svarede til en dansk realeksamen, hvorefter jeg måtte vælge en videre uddannelse. Efter min families opfattelse på denne tid var den rigtige vej for en ung kvinde som mig at dygtiggøre sig som kommende husmor og opdrager af en flok børn. På Auguste Viktoria Lyzeum var der netop en videregående linie med dette sigte, og her fortsatte jeg så mine studier.

Kort efter efter at jeg var udgået herfra, lærte jeg min senere mand Hans Hansen at kende, og vi blev gift efter jeg var fyldt tyve i 1928.

Møllerfamilien Munk Hansen.

Her vil det være på sin plads at fortælle kort om min mands baggrund. Også hans familie havde sine rødder hovedsageligt i landbruget, først og fremmest i Rinkenæs og nærmeste omegn. I over 200 år sad de f.eks. på den gård, der nu betegnes som Saksagergård. Den lå før udskiftningen i 1769 i Rinkenæs Overby nedenfor den nuværende ungdomsskole. Min svigerfar Asmus Hansen kom fra en gård i Bækken, hvor han var den sidste i rækken af sønner og blev derfor møller. Han havde stået i lære på den endnu eksisterende Nybøl Vindmølle og blev senere forpagter af den historiske Munkemølle. Denne bestod dengang af to enheder, en vandmølle ved stranden i Bækken og en vindmølle i Trappen.

I disse år tiltrak Munkemølle sig stor opmærksomhed navnlig i Tyskland. Her kom af og til besøg af kejserinden og hendes søster Feodora. Disse to var jo opvokset i Augustenborg og Gråsten og holdt meget af spadsereture i møllens idylliske omgivelser. Når de undervejs mødte børn der ikke talte tysk, underholdt de sig med dem på sønderjydsk.

Rinkenæs motormølle, opført i 1910 af Asmus Hansen.

I begyndelsen af 1900-tallet var de to traditionelle møllers kapacitet efterhånden blevet for lille på grund af den voksende landbrugsproduktion, og i 1910 byggede Asmus Hansen på egen regning en moderne motormølle ved siden af jernbanestationen i Ringenæs. Her havde der i begyndelsen af århundredet dannet sig et lille center med mejeri, købmand, bager, værtshus m.m., idet alle gik ud fra, at jernbanen var nøglen til al fremtidig udvikling.

Min mand var udset til at føre forretningen videre og helst at udbygge den yderligere til en større handelsvirksomhed. Han blev sendt på gymnasiet i Sønderborg, hvor han i 1919 var i den sidste årgang der tog tysk studentereksamen. I det sidste krigsår havde han dog fra skolebænken været indkaldt som soldat, men var kommet igennem det med helbredet i behold.

Sine videre studier gennemførte min mand på handelshøjskolen i Berlin og vendte så hjem til Ringenæs igen for at arbejde i den fædrene virksomhed.

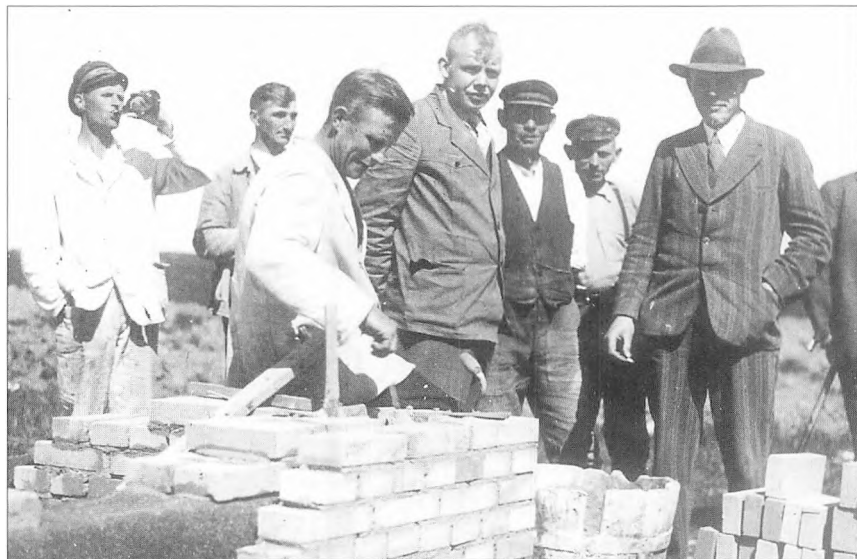
Møllerboligen i Rinkenæs.

På det nationale område var hans familie ikke aktiv, hverken på den ene eller den anden side. Også min mand var efter sin hjemkomst mere interesseret i sport og lignende fritidsbeskæftigelser end i politik. Han meldte sig således ind i den danske roklub i Gråsten. Her kom det dog til en konfrontation, da min mand ved en fest havde foreslået en tysk sang. Dette afslog ledelsen på det bestemteste med henvisning til, at man ønskede en ren dansk forening.

Resultatet blev, at min mand meldte sig ud, og nogen tid efter, i 1926, grundlagde en tysk sportsforening i Rinkenæs. Her blev jeg medlem, hvilket for mig fik vidtrækkende konsekvenser. Fra nu af faldt min historie i 40 år sammen med min mands, indtil jeg for 35 år siden blev enke.

Ægteparret på Rinkenæs mølle

Efter vort giftermål brugte vi en del af vor fritid til aktiviteter inden for det tyske mindretal. F.eks. gjorde min mand en stor indsats ved

Grundstensnedlæggelse til Rinkenæs tyske skole. Byggeudvalgsformand Hans Hansen nr. 1 fra højre.

opførelsen af den tyske skole i Rinkenæs (nu tysk børnehave) i 1931-33.

I Rinkenæs blev der samtidigt gennemført et andet større byggeri, som vi kunne følge med i fra vore vinduer i møllerboligen: Den nye kirke på Dalsmark. Den unge danske præst (senere biskop) Frode Beyer skyede ingen anstrengelser for at rejse dette monument for genforeningen i traditionel middelalderstil med inspiration fra sjællandske landsbykirker. Beyer var et overordentlig venligt menneske også over for os. Han viede os på tysk og vi havde mange gode samtaler med ham, selvom vi i de nationale spørgsmål ikke stemte overens. Om sit store mål at vinde Rinkenæs 100% for danskheden, lod han os aldrig være i tvivl.

Ikke uden grund så min svigerfader Asmus Hansen med bekymring på sin søns aktiviteter uden for forretningen. For ham havde det været et livsmål at opbygge en virksomhed og så vidt muligt at forholde sig neutral i nationale spørgsmål. Kun således mente

han, at man kunne holde på den store kundekreds blandt egnens nationalt forskelligt orienterede landmænd. Nu måtte han opleve, at møllen blev boykottet af ikke så få af de mest dansksindede landmænd. Oven i dette svækkede tredivernes landbrugskrise købekraften så stærkt, at vi i 1937 så os nødsaget til at sælge forretningen. Udbyttet herfra rakte lige til at betale vor gæld, mens de fleste af de store kreditter, som vi havde været nødt til at give vore kunder måtte sættes på tabskontoen.

Kort derefter ramtes vi af en stor familiemæssig tragedie, da et af vore børn døde af mellemørebetændelse samtidigt med, at jeg var højgravid. Vi var altså i flere henseender langt nede.

I Berlin

Til vort store held fik min mand snart en stilling i Berlin indenfor sit fagområde. Byen kendte han jo godt fra sin studietid og en følgende ansættelse. Efter en længere ventetid på en passende bolig flyttede familien, nu med fem børn, til storbyen.

Vort forhold til det tyske mindretals ledelse var på dette tidspunkt kølnet stærkt ned, dels fordi vi i de senere år ikke mere havde været aktive i de tyske organisationer, dels fordi vi rejste bort og derved svækkede tyskheden i Nordslesvig.

I Berlin levede vi os hurtigt ind i de nye livsvilkår, og en kort tid følte vi, at det gik fremad igen. Men med udbruddet af 2.verdenskrig trak der mørke skyer op igen. De første krigsår forløb ganske vist uden større fare for os, men det var ikke let at føre en stor husholdning som vor under de herskende vilkår. Jeg måtte stå i kø i timevis foran levnedsmiddelforretningerne, mens de store børn passede de små sålænge. Værre var det dog for andre familier der mistede fædre og sønner ved fronten og for jøderne, der blev stærkere og stærkere forfulgt.

Fra den større familiekreds var nu mange slægtninge inddraget i krigen. En bror og 3 fætre kæmpede på tysk side i Rusland. Kun en af dem kom hjem igen. En nevø var dansk frihedskæmper, og 2 fætre var amerikanske soldater og sat ind i henholdsvis Italien og det fjerne Østen.

Annemarie Munk Hansen med sine 5 piger i Berlin 1941.

I Berlin startede bombekrigen for alvor i 1943. Når sirenerne hylede, sommetider flere gange om natten, måtte den store børneflokk vækkes, puttes i tøj og bringes hurtigt ned i kælderen. Kvarter efter kvarter blev angrebet med en blanding af spræng- og brandbomber. Den 1. marts var det vor tur, og vi oplevede en forfærdelig nat som den dag i dag kan give mig mareridt. Rundt omkring os brændte husene, naboer blev dræbt under deres sammenstyrtende huse, og vort hus blev stærkt beskadiget.

Under disse omstændigheder kunne vi ikke forblive i Berlin og i sommeren 43 fik jeg og børnene ophold på mine forældres gård i Bækken. Min mand fortsatte sit arbejde, vi skulle jo ernæres, men hans kontor flyttede ud til en lille by i provinsen. Fra Berlin reddede vi ikke mere jordisk gods end det, vi udover de små børn kunne bære i kufferter. Mit gode bryllupsudstyr og de senere tilkomne ting har jeg aldrig set igen.

Tilbage i Sønderjylland

I Bækken kunne jeg ånde op igen. Ingen luftangreb, større madrationer og ikke mindst en bedre information om krigen forløb. Her

Alle Annemaries 7 børn i Bækken 1944.

kunne man bl. a. lytte til de engelske radioudsendelser uden at risikere dødsstraf som i Tyskland.

Få måneder før krigens slutning stødte min mand heldigvis til os i Bækken. Han havde kunnet modstå at blive indrullet i "folkestorm" og lignende med henvisning til sit danske statsborgerskab. Et under, at dette blev respekteret!

Da vi efter den tyske kapitulation betragtede vor situation, var vi mere end lykkelige over, at vi havde overlevet. Vi var også glade over at ingen af os blev arresteret og måtte sidde i Fårhus i årevis som så mange andre af mindretallet. Hvad det materielle angik var vi derimod stillet meget ringe. Intet arbejde, ingen penge, ingen ordentlig bolig, ingen møbler etc. Målt med millioners skæbne i det øvrige Europa hørte vi dog stadigvæk til de mere heldige.

Foran lysthuset i Rinkenæs 1953 fru Marie Brix, født Dau, Hans Hansen, Karen, Mathias Brix, Annemarie Hansen og Sigrid.

I de følgende år forbedrede vor situation sig skridt for skridt. Det vanskeligste var for min mand at finde et passende arbejde. Personer med tysk uddannelse og tysk erhvervs erfaring var ikke efterspurgt på denne tid. Dertil kom, at min mand nu var omkring de halvtreds, hvilket, som bekendt, selv under normale omstændigheder gør det svært med en ny start. Endelig lykkedes det ham at få en ansættelse i et speditjonsfirma, men måtte tage med i købet at han i længere perioder blev udstationeret som filialleder i Hirtshals og Frederikshavn, således at familien blev splittet igen.

I Rinkenæs Mølles aftægts hus

Efter mine svigerforældres død overtog vi deres hus i Rinkenæs. Det var aftægts huset til møllen, og herved kom vi tilbage tæt ved vort ægteskabs udgangspunkt. Her bor jeg den dag idag.

Den beskedne livsform, som vi var tvunget til, generede os ikke synderligt. Vi havde vænnet os hertil igennem årene. Langt vigtig-

Annemarie i "vinterhaven" med sin samling af kaktus.

gere var det at vi havde et godt familieliv, og at vore 7 børn udviklede sig godt. Vi har ikke haft problemer med et eneste af dem. Alle har fået en god uddannelse, som de dog i vid udstrækning har finansieret selv gennem erhvervsarbejde i studietiden.

Det største indsnit i mit liv var min mands død efter flere års svær sygdom. Jeg var endnu ikke fyldt 60 år, men alle vore børn var rejst hjemmefra og havde opbygget deres eget liv. Den finansielle situation havde forbedret sig væsentligt, og vi kunne sammen have nydt en sikret pensionisttilværelse.

Jeg besluttede mig dog snart for ikke at synke hen i ensomhed og passivitet, men deltage så meget som muligt i livet omkring mig. Ikke mindst sørgede jeg for, ikke kun at holde mig til vor gamle bekendtskabskreds, men også at optage kontakt til yngre mennesker. Dette har hjulpet mig, da kredsen fra min egen generation blev mindre og mindre.

Vigtigst er dog det fortsatte intense familieliv med lange besøg hos mine børn, børnebørn og oldebørn, der er spredt langt omkring

i verden. Det har bragt mig til Canada, Iran, Svejts og Sverige, for slet ikke at tale om mine talrige rejser i Danmark og Tyskland.

Sygdom blev jeg dog ikke forskånet for. For 25 år siden måtte jeg gennemgå en stor operation for kræft, men til mit held blev jeg 10 år senere efter mange kontroller erklæret for endelig kureret. Ved afskeden fra Odense hospitalet sagde overlægen, at en væsentlig grund for min helbredelse havde været min stærke vilje til at overleve.

Alt i alt har jeg haft, og har endnu en rig tilværelse. Jeg glæder mig over, at jeg stadigvæk kan bo i mit eget hjem, opleve årstidernes skiften i min dejlige have og nyde udsigten over min hjemstav, over Flensborg fjord.

Sommeren 2001

Annemarie Munk Hansen, født Brix

Alle fotos i denne artikel er i privat eje.

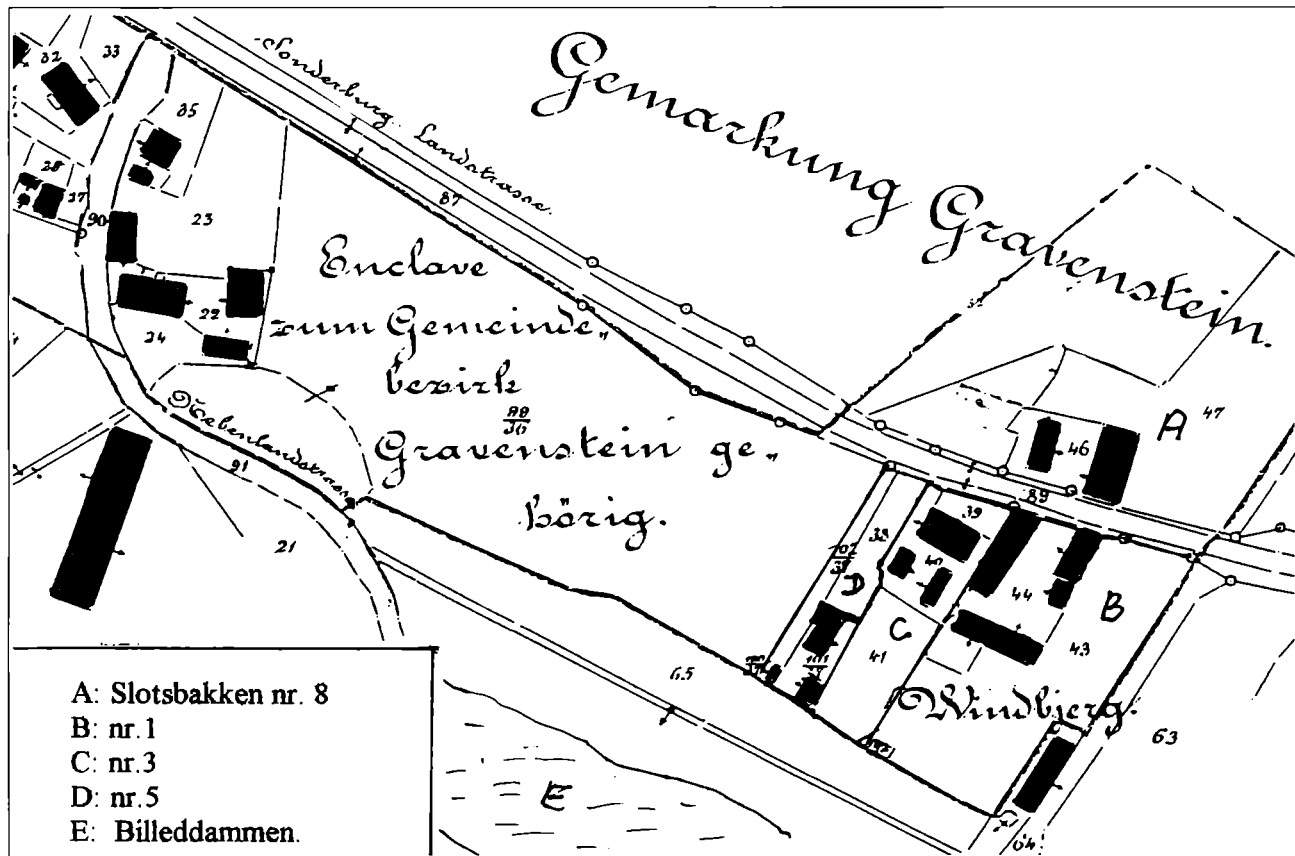
Slotsbakken

På dette fotografi ser man to af de 4 ejendomme, der indtil 1910 udgjorde bebyggelsen på Slotsbakken.

Det ældste af dem er apoteket, der ses til højre (nr.8). Egentlig var det en kro. I 1767 omtales den som sådan og i folkemunde talte man om "Krobjerget". Bygningen blev i 1830 købt af hertug Christian August, der i 1831 lod indrette et apotek i lokalerne, mens Charlotte Kruckow, der var enke efter den daværende kroejer flyttede til sin ejendom på den modsatte side af vejen.

Hvor det hvide hus til venstre i billedet ses, lå oprindeligt det gamle Rentamtshaus, hvor slottets godskontor og regnskabsfører havde til huse. Dets alder kendes ikke, men det blev i 1876 af den preussiske Domainefiscus solgt til rentier Georg Degetau . Han rev

det ned og byggede det hvide hus, kaldet "Villa Degetau". I 1886 blev det købt af hertug Ernst Günther som bolig for dennes rentemester Lenschau. Efter Genforeningen blev huset rammen om Grænsegendarmeriet, indtil det blev skudt i brand under oberst Paludan Müllers kamp mod Gestapo. På samme sted opførtes den nye grænsegendarmeribygning, der i dag er Gråstens præstegård. (nr.1)

Det næste hus på venstre side var det Dyrkopfske Hus. I 1765 købte den hertugelige staldmester Detlef Dyrkopf byggegrunden af hertug Friedrich Christian. Efter Dyrkopfs enkes død i 1795 købte kroejer Samuel Kruckau huset. Da han døde, giftede hans enke sig med Peter Elley, der efter hustruens død i kraft af et testamente fra 1848 blev ejer af huset. Hans søn August Elley var slotsgartner og drev gartneri her gennem mange år. Heller ikke dette hus eksisterer mere – det gav plads for en moderne villa, der i dag bebos af Gråstens borgmester Bendt Olesen.(nr.3) Om den gamle have ved huset minder i dag en stor, smuk brogetbladet kristtjørn.

Det næste hus, nr.5 er det eneste bevarede af de gamle huse på denne side, og det har stort set stadig sit oprindelige udseende.

I dag ligger der huse hele vejen videre op over bakken, alle af nyere dato. Før var her et stort ubebygget område, der blev kaldt Vindbjerg. Som det ses af kortet fra 1878 var Felstedvejen endnu ikke anlagt, og langs den gamle Aabenraavej, der slog et sving og fortsatte syd om prinsessernes legehuse lå en lille samling huse med tilknytning til herregården, bl.a en smedie.

I det følgende vil huset nr. 5 blive nærmere beskrevet af Palle Guldahl Pedersen:

"Når man går en tur ad Slotsbakken, ser man et hvidt hus, der ligger lidt tilbagetrukket på grunden. Huset blev ifølge det første skøde solgt den 27.april 1878 til tømrermester Erich Madsen Lorenzen. Sælgeren var dengang den kgl. preussiske regering, der havde overtaget området efter 1864..

Siden har følgende ejet huset:

Smed Per Elof Olsson fra 6.april 1899,

Jens Lauritzen Bruhn fra 28.marts 1901,
Erich Christian Bruhn fra 21.februar 1947,
og sidst Kirsten Pedersen f.Bruhn fra 1.november 1980.”

I år har huset således været familien Bruhns eje i 100 år. Kirsten Pedersen og hendes mand Palle Guldahl Pedersen har med stor veneration værnet om huset, der i sin lange levetid har været genstand for forskellige ombygninger, ligesom de også har taget hånd om en del papirer, der har fulgt huset. Dets nøjagtige alder kendes ikke, men i de gamle papirer benævnes det flere steder som ”det såkaldte vaskehus”; det kunne indikere, at det har hørt til slottet, også fordi der på gamle kort er angivet en sti, der fører ned til Billeddammen.

En nærmere undersøgelse har ikke kunnet bekræfte dette, da tidligere godsarkiver ikke altid beskriver mindre bygninger på området.

Palle Guldahl Pedersen fortæller videre:

” I sommeren 1984, mens Kirsten gik i haven, kom der en ældre mand, der stod længe og kiggede på huset. Han fortalte, at han kom fra Essen i Tyskland og hans far havde boet i huset i sin barndom. Garduhn som manden hed, fortalte bl.a. at hans far havde omtalt det i sine erindringer, og han lovede at sende os det afsnit, der omhandlede huset.

Her følger oversættelsen af et afsnit af de erindringer, som er nedskrevet af en søn af den beredne gendarm Garduhn, der i årene fra 1886 – 1897 boede i huset på Slotsbakken:”

Carl Friedrich Garduhn fortæller.

Apoteket lå på højre side af landevejen til Sønderborg med gavlenden vendt mod vejen. I dets langside var indmuret en kanonkugle til erindring om kampen i 1848.

Lige overfor boede amtsforstander Lenschau , hvis nabo var gartner August Elley, og i tilslutning hertil fulgte den grund, der var den vigtigste skueplads for min barndom.

En hæk af omfangsrige ribsbuske dannede grænsen mellem de to grunde. Langs med hækken strakte sig den ca. 100 m lange have

ud til landevejen, der mod landevejen og langs vejen, der førte op til huset, var indhegnet af et hvidmalet stakit.

Huset lå altså ikke umiddelbart ud til landevejen, men med sin lyse farve adskilte det sig stærkt på baggrund af egetræernes grønne løv..

Omtrent midt i stakittet var en låge, der førte ind til Elleys grund. To store hvidblomstrende syrener omsluttede lågen. Om sommeren var der af det lyse hus næppe noget at se. Det var dækket af et stærkt forgrenet espalier-kirsebærtræ, der næsten nåede til vinduet i øverste etage, så en del af de herlige frugter kunne plukkes derfra.

Dette hus var ikke mit fødested. Huset, hvor jeg blev født, lå inde i byen. Jeg kom til verden den 8. oktober 1885. Hvor det var kan jeg ikke angive, kun ved jeg, at der i det hus boede en sadelmager Kretszmar.

Min far Friedrich Wilhelm Emil Garduhn er født den. 26. februar 1856 i Pachtitz ved Bergen på Rügen. Han var i 1884 blevet ansat som bereden gendarm i Gråsten. Før den tid havde han i 9 år været soldat ved 2. artilleriregiment i Stralsund. Her havde han giftet sig den 14. november 1884 med Klara Johanne Adolphine Hage, der var født den 1. april 1861 i Gademow ved Bergen på Rügen.

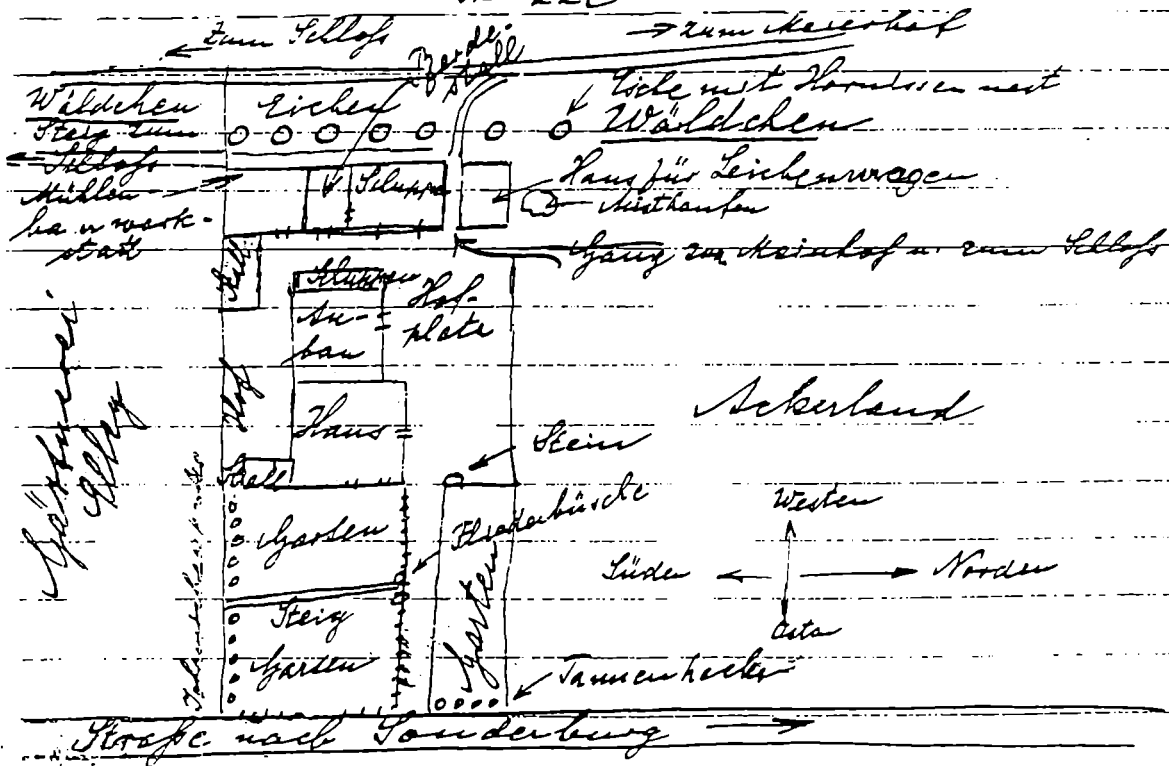
Af grunde, som jeg ikke kender, rejste min far alene til Gråsten. Først i april 1885 kom mor. De boede først i byen, men kort efter min fødsel flyttede de til huset ved landevejen til Sønderborg, hvor de boede til 31. januar 1897, da min far blev gendarm-overvagtmeister og ansat i Pyritz i Pommern.

Til bedre forståelse af min redegørelse har jeg tegnet beliggenheden af grunden og et grundrids af huset.

Familien Garduhn i Gråsten ca. 1890.

Skizze

Huset var delt i forhus, baghus og tilbygning. Vi boede i stue-etagen i forhuset. I overetagen boede i vor tid møllebygger Lorenzen. I tilbygningen boede arbejder Lauenstein, der arbejdede på herregården. Vor bolig bestod af 3 værelser og køkken. Til højre for indgangen lå ”den fine stue”, til venstre dagligstuen med to vinduer. Derfra kom man gennem en dør ind i mine forældres soveværelse. Det havde et vindue til gården. Til køkkenet kom man enten fra soveværelset over den gang, der gik fra indgangsdøren eller gennem en dør i gangen. I overetagen var desuden et større og et mindre kammer. Fra vinduet i disse kamre kunne vi gå ned på det svagt skrånende paptag på tilbygningen. Dette kammer var min bror Franz’ soveværelse. Han var født den 12. september 1886.

Forhuset var tækket med tegl, tilbygningen med strå, og her havde spurvene reder. Fra solbænken foran vinduet i vort kammer begyndte de ikke rigtig flyvefærdige unger at tumle rundt.

Som redskabsrum havde vi hestestalden. Den havde et ovalt blikskilt med indskriften:

”Hestestald for den beredne gendarm Garduhn.”

I stalden stod Benno, en rød hest med fire hvide ben – det var fars ridehest. Ved siden af var et skur og her lå brændsel, mest tørv, men også træ og og stenkul. Briketter kendte vi ikke.

I skuret var der en kælder, som man kom ned i gennem en lem. I skuret stod også en trækrulle, hvor vasketøjet blev rullet. Stalden havde også en lille bygning ved siden af soveværelset.

For enden af den til Elleys grund grænsende gårdsplads var endnu en lille stald af træ, der blev brugt til svinestald eller kaninstald.

Skuepladsen for vore lege var den lille skov bag vort grundstykke, herregården med sin park, billeddammen, havnen og bredden af Nybøl nor. I skoven plukkede vi anemoner om foråret. Ved siden af ligvognshuset stod et omfangsrigt egetræ. Det var hult, og i hullet havde en gedehamsesværm slået sig ned. Vi forsøgte at ramme hullet med lerklumper. Vi stod i passende afstand, men tænkte ikke over faren ved disse tossestreger. Når vi skulle ned til Billeddammen, gik vi ad gangen mellem skuret og ligvognshuset ned ad skråningen bagved og krydsede stien mellem slottet og herregården.

Slotsbakken 5 i 1957.

Ligvognshuset var et træskur. Her stod ligvognen, i hvilken de døde blev kørt til kirkegården i Adsbøl, for i Gråsten var der ingen kirkegård. Gudstjeneste blev holdt i Slotskirken.

50 år senere.

Om livet i huset Slotsbakken 5 foreligger endnu en erindring; den stammer fra Kirsten Pedersens bror, Svend Erik Bruhn, Helsingør. Han fortæller:

Min første erindring om Slotsbakken 5 stammer fra 1945. Vi boede dengang i Egersund; jeg stod på en altan og kiggede på et optog på gaden og hørte Egersund brandværn spille, da en hestevogn kørte op foran døren. Lidt efter kørte vi ned ad en bakke ombord på færgen og sejlede over Egersund, mens jeg sad på he-

stevognen med mange møbler på. Jeg kan huske, at vi kom ind i køkkenet, hvor min bedstefar stod ved et komfur og lavede kaffe. Der var spisekammer med fluenet og på de lange hylder stod glas med jordbær, rødbeder og meget andet.

Vi var kommet til huset Slotsbakken 5, et sted, som jeg var meget stolt af, for jeg syntes, at det var et godt sted at bo. Huset var stort, og der var en stor have. Den gik helt ned til Sønderborg Landevej, hvor den afgrænsedes af et hvidt stakit; langs den lange indkørsel op til huset var der kartoffelrækker, men haven rummede bl.a. også mange roser og jordbær – året rundt stod den på jordbægrød! Lige uden for køkkenvinduet var der en brønd med en vandpumpe. Tøjkask krævede mange slag med pumpen, inden der var vand nok til vasken, der foregik i vaskerummet. Der stod en gammeldags gruekedel, der blev fyret op med brænde; der blev vasket hver uge, for vi var mange i huset. Der skulle også vand til den store zinkbalje, hvor vi om aftenen blev vaskede og skurede. Det var en meget grundig proces og bagefter var det dejligt at komme i seng, varme og nyskurede.

Bag huset lå det mest frygtede sted – et skur med dobbelt lokum – der var koldt og trist, men også et sted, hvor drømme kunne blive til. Der var også en lang lade, der muligvis tidligere havde været brugt som hestestald. Gulvet var forsynet med nogle jernringe, der formodentlig var blevet brugt i forbindelse med smedearbejde.

Jeg fik fortalt, at huset havde hørt til slottet som vaskeri, og at slottets heste også havde haft til huse her. Området på begge sider af huset havde tidligere været anlagt som frugthave.

Meta og Jens Bruhn med Kirsten, 1948. Privat eje.

Som i Garduhns tid består huset også i dag af forhus, baghus og tilbygning. Privat eje.

De voksne i huset var min bedstefader Jens Bruhn, min fader Erik Christian Bruhn og min moder Meta Louise Bruhn. Jens Bruhn var meget afholdt; jeg husker ham som en statelig mand med et stort overskæg. Han havde i mange år været jernbanearbejder og bl.a. været med til at anlægge banen til Tinglev – et hårdt og træls slid. Han havde sin egen stue med sin seng, et skab og ved vinduet et stort bord. Ved det blev der ført mange samtaler, som jeg lyttede ivrigt til – bl.a. kom der mange fra alderdomshjemmet og besøgte ham. Ofte sad han og gæsterne og kiggede i papirer, der kom frem fra et stort skab med mange skuffer. For mig osede bedstefaders stue ligefrem af historie; han havde en bog om første verdenskrig, som jeg kiggede meget i; og på væggen hang mange billeder af mænd i uniform – min faders brødre havde været med i 1. verdenskrig, og bedstefader var kaptajn i ambulancetjenesten.

I vores "fine" stue stod en meget flot kakkellovn – ved påske- og juletid blev der tændt op i den. Når vi sad om bordet juleaften, kom bedstefader og bankede på, han havde altid en pengeseddel med, og det var en velkommen gave, for de økonomiske kår i hjemmet var trange i årene lige efter krigen . Gaverne bestod som regel af tøj, der var prøvet i forvejen, så man var sikker på, at vi kunne passe det. Det kom fra slottet, fra Dronning Ingrid's Fond.

En af mine onkler var portner på slottet, og jeg husker, at der en vinterdag kom kørende en kane op ad vejen med besøg til bedstefader. Den kom fra slottet og var forspændt et par flotte heste. Der kom nu jævnligt heste i gården, for i et særligt skur stod ligvognen. Fader og bedstefader passede den meget flotte hestevogn, og førte bog over brugen af den, indtil den kom på museum.

Ovenpå i vort hus boede en familie og i en meget lille lejlighed bagved huset boede også en familie. Slotsbakken 5 var faktisk et helt lille samfund for sig.

Erindringer om Gråsten Børnehave

Den 1.12.1998 var det 70 år siden, Gertrud Schrøder startede en børnehave i Gråsten. Estrid Gammelgaard, som er en niece af Gertrud Schrøder, og Helga Markussen fortæller i denne artikel om de første 50 år med børnehave i Gråsten.

Gertrud Schrøder var en af pionererne inden for børnehavetanken. Hun blev født i Gråsten d. 15.juli 1896 som datter af malermester Jørgen Schrøder og dennes hustru Anne Cathrine. Det var en meget dansksindet familie, og selv om G. S.s barndomsår faldt i den tyske tid inden Genforeningen, kom hun efter endt skoletid ud som ung pige i to danske hjem, først hos frimenighedspræst Eriksen i Stenderup på Sundeved og senere hos den kendte redaktør A.Svensson i Sønderborg. I begge familier var der store børneflokke, og dette vakte Gertrud Schrøders interesse for arbejdet med børn.

Da skolegangen var foregået på tysk, måtte dansk lærdom nødvendigvis indhentes, og G.S. valgte derfor at tage på Roskilde højskole, der dengang var en anerkendt dansk højskole. Efter endt højskoleophold begyndte hun sin uddannelse på Frøbelhøjskolen i København. Denne skole var det eneste uddannelsessted for børnehavvelærerinder i Danmark, og på det tidspunkt var den kun nogle få år gammel. Den havde sin baggrund i de tanker, der var opstået hos den tyske pædagog Friedrich Fröbel fra Thüringen. De børnehaver, man tidligere havde kendt, var institutioner, der blev oprettet af velmenende damer for at hjælpe nødstedte børn. Friedrich Fröbel ønskede først og fremmest at stimulere børnene under deres opvækst.

For G.S. blev årene på Frøbelhøjskolen drøje, da hun på grund af den tyske skolegang manglede en del kundskaber, men hun gen-

Gertud. Schrøder sammen med børnene i lejligheden i Fredensgade.

nemførte uddannelsen og afsluttede den i 1928, hvorefter hun vendte tilbage til Gråsten.

Den 1.december 1928 begyndte hun så en lille privat børnehave i familiens hus i Havnegade 7 (nu Fredensgade). Der var ca. 20 børn i børnehaven, og frk.Schrøder var alene om at beskæftige børnene, men det klarede hun fint. Dengang kom børnene alle fra hjem, hvor mødrene var hjemmegående, så først og fremmest var det af betydning for børnene at være sammen med andre børn om formiddagen, men også om eftermiddagen, hvis de havde lyst. Det havde de som regel – de var trofaste, og frk. Schrøder var meget elsket af børnene og værdsat af forældrene for sit arbejde.

Det viste sig hurtigt, at lokalerne i Havnegade blev for små, og man erhvervede så en grund i Ringgade, hvor den nye børnehave blev bygget. Den 9.juni 1937 nedlagde daværende Kronprinsesse Ingrid grundstenen sammen med et dokument, der fortæller om bygherrerne og en samling af tidens gangbare mønter. Da bygningen stod færdig, blev G.S. opfordret til at overtage ledelsen, hvilket hun

Grundstensnedlæggelse. Kronprinsesse Ingrid murer den første sten.

Børnehaven med kronprinsessens møbler. Ca. 1937.

gerne gjorde. Ved indvielsen d.16.oktober 1937 var Kronprinsessen igen til stede, og hun medbragte som gave 3 borde og 18 stole, som hun selv havde malet i en flot grøn farve.

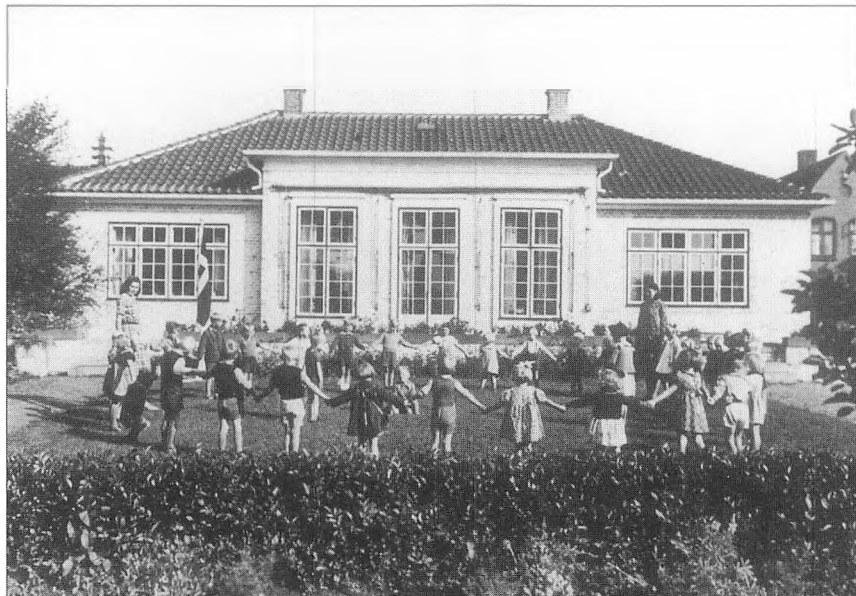
Bygningen af børnehaven kostede i 1937 24.000 kr. Der var tilmeldt 20 børn, og kontingentet var mellem 3 og 6 kr.. Da børnetallet steg støt, blev der den 5.oktober 1943 indviet en tilbygning. Børnehaven havde nu plads til 90 børn og var, som der stod i avisen, Danmarks mest velindrettede. Tilbygningen kostede 30.000 kr.

Børnehaven var oprindeligt privat, men ved indvielsen af den nye bygning i 1937 overgik den til at blive en selvejende institution – en slags forening med vedtægter gældende for institutionen. Til at tage ansvaret valgtes en bestyrelse, de tre bestyrelsesmedlemmer var selvsupplerende og valgtes blandt de af byens borgere, der havde interesse for børnehavens ve og vel, Byrådet havde en repræsentant og en forældrevalgt. Kronprinsesse, senere Dronning Ingrid blev børnehavens protektor, og børnehaven hed jo også i mange år Kronprinsesse Ingrid's Børnehave. Hver sommer kom Kronprinsessen på besøg, ja, også efter, at hun var blevet Dronning. For alle var det en stor oplevelse, når Dronningen kom, og hver jul blev der udvekslet gaver. Fra Dronning Ingrid kom der gerne legetøj eller billedbøger, og til Dronningen blev der sendt ting, som børnene havde lavet. Da prinsesserne kom til, blev der sendt ting til dem.

Børnehavens åbningstider var fra 9 –12 og fra 13 – 15.30. Børnene gik hjem for at spise til middag, alle steder i butikker, på slagteriet osv. var der middagslukning. Som tiden gik blev flere og flere mødre udearbejdende, middagslukningen blev sløjfet, og børnehaven måtte udvide åbningstiden. Foruden frk. Schrøder var der nu en assistent (artiklens forfattere har begge været ansat, først Estrid Gammelgaard f. Andersen, derefter Helga Markussen) og 3 unge piger, senere kom der også en rengøringsassistent til.

Gertrud Schrøder var leder af børnehaven til 1962, den var hendes et og alt, og hun var værdsat af både børn og forældre. Da hun trådte tilbage, blev hun benådet med den sjældne udmærkelse, den kgl. Fortjenstmedalje i guld for sit store og pligtopfyldende arbejde

Børnehaven set fra haven. Frk. S. havde sin lejlighed til venstre - stue og soveværelse - entre og køkken delte hun med børnehaven.

for børnesagen i almindelighed og for arbejdet i Gråsten i særdeleshed. Det var med stor glæde og ærefrygt at frk. Schrøder rejste til København for at takke Kong Frederik for den store æresbevisning.

Efter pensioneringen flyttede frk. Schrøder fra lejligheden i børnehaven til et hus på Orkangervej. Også her kom Dronning Ingrid hvert år på en lille visit – som altid uanmeldt. – et af beviserne på dronningens store opmærksomhed mod mennesker, hun havde mødt. Mange forældre og ”gamle børn” glemte heller ikke frk. Schrøder, men kom ofte på besøg.

Gertrud Schrøder døde den 4.november 1976, hun blev 80 år gammel.

Børnehaven i Ringgade har kun haft 6 ledere; da frk.Schrøder fratrådte d.28.6.1962, overtog Gudrun Poulsen ledelsen. Hun efterfulgtes af Ulla Kryger, senere Dybbølsten børnehave. Derefter fulg-

te Lisbeth Kistrup og i 1971 Helga Markussen. I 1974 overtog Inge Jensen stillingen, og hun fulgte med, da børnehaven i 1981 på grund af pladsmangel blev flyttet til nye lokaler i Engparken. Bygningerne i Ringgade kom i en periode til at huse et revisionskontor. I dag rummer de Gråsten Friskole og dermed danner de igen rammen om børns liv og færden.

Efterhånden blev det for lidt med en børnehave i byen. Bestyrelsen tog initiativ til endnu en institution, der også blev indviet af Dronning Ingrid d.7.august 1965. Den fik navnet Stjernevejens børnehave og dens første leder blev Tove Tychsen.

Maleren Joh. Wilhelm Knutz fra Rinkenæs og ”Kunstnerkredsen omkring Egersund.”

Hans Christian Lassen har tidligere skrevet om A.G.Nissen fra Årsbjerg, en af de sidste Egersundmalere. Her fortæller han om en af de tidlige Egersundmalere Joh.W Knutz, der levede det meste af sit liv i Rinkenæs.

Sønderjylland er rig på kunstmalere. Nogle er blevet verdensberømte, som f.eks. C.W Eckersberg og Emil Nolde, andre levede og malede i al beskedenhed på hjemegnen og fandt her mange taknemmelige tilhængere og aftagere af deres værker, men deres navne er i dag ofte kun kendt af antikvitethandlere og auktionshuse.

Det er for os sønderjyder en opgave at opspore disse lidet kendte, men i mange tilfælde dygtige kunstnere, der har været tæt knyttet til vores landsdel – såvel i dansk som i tysk tid. Man bør trække dem frem i dagens lys, tage dem op til en nyvurdering, berette om deres liv og virke og lave udstillinger, inden de går i glemmebogen!

I efteråret 2000 var der på Museumsberg i Flensborg en stor udstilling med værker af de såkaldte Egersundmalere. Den blev lidt af et tilløbsstykke! Af lokale kunstnere fra vort område blev der vist værker af kunstnerægteparret Maria Nissen, født Schlaikier (1872-1942) og Anton Nissen (1866-1934) fra Årsbjerg, Heinrich Rasch (1840-1913) fra Als og endelig den ret ukendte Rinkenæsmaler Johannes Wilhelm Knutz (1856-1904).

J.W.Knutz navn søger man forgæves efter i et kunstnerleksikon, og da museet kun havde et oliemaleri af ham, blev jeg bedt om at prøve at finde flere ting af ham. Langt ude i hans familie hos nu afdøde kaptajn Lorenzens fire sønner og gårdejer Hans Knutzs fa-

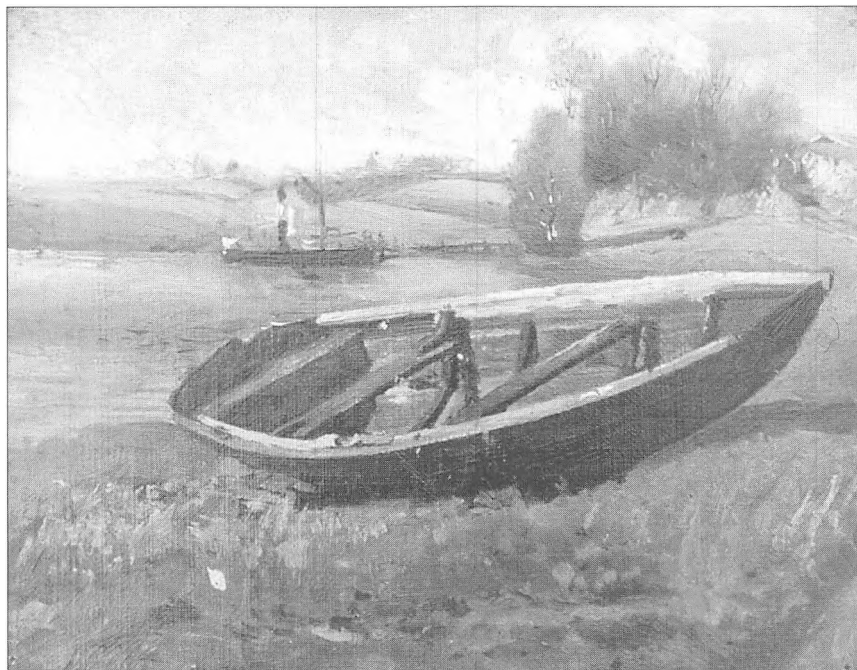
J.W. Knutz boede hos forældrene her på Nederbyvej i Rinkenæs.

milie og hos Thaysen-familien på Tummelsbjerg på Rinkenæsmark fandtes der nogle små oliemalerier og blyants- og kultegninger. De viste sig at være små perler af kunstværker, efter at de blev rensset for et helt århundredes nikotinlag og flueklatter. Selv på lokalhistorisk arkiv i Gråsten havde man to akvareller liggende.

J.W.Knutz blev født den 16.12.1855 på den smukke gamle gård på Nederbyvej 129 i Rinkenæs-Overby. Gården er stadig i slægtens eje, idet en slægtning til Hans Knutz har overtaget ejendommen.

Bedstefaderen Boi Cornils Knutz havde været lærer og organist i Steinberg i Angel. Det var på den tid, hvor kong Frederik d.7 med følge tit opholdt sig på Lyksborg slot. I året 1858 modtog bedstefaderen et guldur af kongens hånd for tro tjeneste .Dette klenodie er stadig i familiens eje.

Boi Cornils Knutz var gift med Magdalene Seehusen, hvis fader også havde været organist i Steinberg. Hun døde i 1887 i den høje alder af 95 år og ligger begravet i familiegravstedet på Rinkenæs gamle kirkegård.

Liggende båd i bugten ved Dalsgård 1890 (olie 18x24 cm). Privat eje.

Forældrene til maleren J.W.Knutz havde nemlig i mellemtiden slået sig ned i Rinkenæs og erhvervet ejendommen på Nederbyvej. Faderen Wilhelm Ludwig Knutz havde ægtet Marie Mangelsen, der var bondedatter og stammede fra Steinberg. Han indrettede et bageri på gården. På grund af strenge brandbestemmelser måtte han afstå fra at drive bagerivirksomhed i den stråtede gård og byggede derfor en stor villa i tidlig jugendstil med tilhørende bageri øst for gården. Det fortælles, at huset kostede 9 000 rigsmark.

Her blev bagt brød i stor stil, bl.a. de såkaldte "hede vigere" i fastelavnstiden. De blev bragt ud til kunderne af ikke færre end 18 koner, der med deres kurve fastgjort på et åg traskede helt til Kruså for at sælge fastelavnsboller.

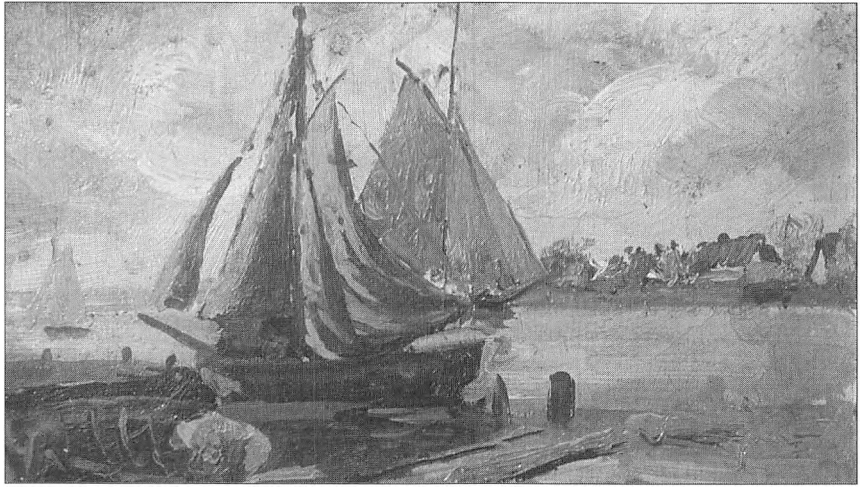
Moderen døde 1909 og faderen i 1912. Begge er stedt til hvile på Rinkenæs gamle kirkegård.

Kultegning (40x60 cm). Pottemagerhuset ved Stensvig i måneskin 1895.

I dette bondesamfund voksede J.W.Knutz op. I 1878 drog han til Berlin for at blive optaget på det kejserlige kunstakademi. Efter hjemkomsten fra studietiden deltog han i akademiets store udstillinger fra 1884, men blev ellers i Rinkenæs hele sit liv, bortset fra små studieture langs Jyllands østkyst.

Knutz' foretrukne motiver var Egersundområdet med færgeriet og anløbsbroen, billeder fra havnen, stranden og kysten, såsom Stensig med det gamle pottemagerværksted. De er tit malet i lidt mørkladde og dystre farver, men med stor sans for perspektiv og dristige kompositioner. Det sidste gælder især de store kultegninger, som viser romantiske naturscener ved fuldmåne eller store sejlskibe i Flensborg havn. Mange små blyantstegninger fra Broager, Rinkenæs og Flensborg viser en fin realisme med poetisk anstrøg. Men de små oliemalerier vidner om hans store sans for kolorit og lyse farver. Det var disse billeder, der ved udstillingen i Flensborg sidste

Sejlskib i Egersund havn 1890 (olie 14x25 cm).

efterår vakte de besøgendes uforbeholdne begejstring og satte kunstneren i et andet lys.

I Egersund stiftede han bekendtskab med en række kunstnere fra akademier forskellige steder i Tyskland. De fleste holdt til i Schumanns gæstgiveri, der nu er nedrevet. Her holdt de nogle sammenkomster med flotte udsmykninger af krosalen, lysthuse og italiensk illumination af haven. De dannede en såkaldt kunstnerkoloni, der samledes her om sommeren og som rejste hjem hen på efteråret. Nogle af dem kom kun en gang og det var ikke en sammenslutning af kunstnere, som vi kender det fra "Fynboerne" eller "Skagensmalerne".

Her ved Egersund fandt malerne mange forskellige motiver, naturen med skov, bakker og fjorden, de mange store teglværker med tørreladerne og deres mægtige røde tagflader, de idyllisk beliggende kirker og møller, sejlskibene og spejlingerne i vandet, livet omkring kædefærgen ved Egersund og ikke mindst de mange særprægede mennesker: teglværksarbejdere, fiskere, søfolk og bønder. Sejlskibsbyggeriet på halvøen Toft, lodskontoret og rebslageriet i Egersund og fiskeriet ved Lågmaj leverede mange interessante motiver. Malerne følte sig tiltrukket af intimiteten og hyggen fra bebyggelsen

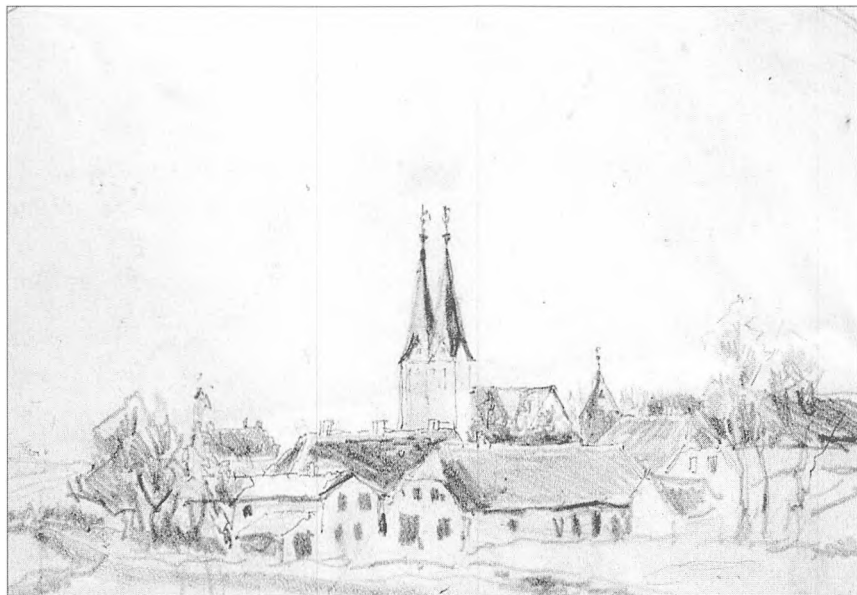
Fra hoffotograf og "søndagsmaler" Wilh.Dreesen (1840-1926), Flensborg, stammer billeder af kunstnerne fra "Ekensunder K nstlergesellschaft". På fotografiet fra 1885 ses nogle af de mest kendte fra begynderperioden. Maleren uden hovedbeklædning i bagerste række er Joh.W.Knutz fra Rinkenæs. I samme række ses fra venstre fotograf W.Dreesen, Th.Sander, Fritz Stoltenberg og helt til højre Jacob N bbe. I påklædning ligner de næsten de franske impressionister.

omkring fjorden og noret. De opdagede lysets særlige intensitet og skiften over fjord og land.

Til de kendteste kunstnere hører utvivlsomt Otto H.Engel, Heinrich Petersen-Angel, L.Gurlitt, W.Leistikow, Jacob N bbe, Alex Eckener og Anton Nissen. Alt i alt har ca.70 kunstmalere malet her i tiden fra 1870 til 1920.

I det omfangsrige katalog fra udstillingen på Museumsberg: "K nstlerkoloni Ekensund" trykt i Heide omtaler museumsdirektør Schulte-W lwer de danske malere, der også har besøgt kunstnerko-

Broager kirke. Blyantstegning.

lonien: Louis Jensen fra København, Holger Drachmann fra Skagen, Carl Locher fra Flensborg, og senere Skagensmaler Johann Ulrik Bredsdorff, Hans Smidt, marinemaleren Vilh. Arnesen fra Flensborg og endelig Agnes Slott-Müller i 1909. Til en rigtig kontakt kom det dog ikke mellem de to grupper. Svaret er enkelt og selvfølgelig – de var danske - Egersundsmalerne tyske.

Grænsedragningen i 1920 førte til opløsningen af malerkolonien. En ny generation af malere voksede frem med et helt andet syn på naturen og mennesket. Det var det social-realistiske maleri og ekspressionismen, bl.a. repræsenteret ved en maler som Emil Nolde.

Om J.W. Knutz berettes det, at han aldrig rigtig faldt til ro; han blev ej heller gift og stiftede ikke eget hjem.

På mange kroer og beværtninger på nordsiden af Flensborg fjord, hvor han gjorde ophold på sine strejfture alene eller med kunstner-venner, hang der billeder af Knutz, således på Kurhotellet i Gråsten og på Strandkroen ved anløbsbroen for fjorddampere i Sandager.

Ensom og nedbrudt og præget af en lungesygdom døde han i en alder af kun 49 år og blev stedt til hvile på Rinkenæs gamle kirkegård en lys sommerdag i 1904. Gravstedet er sløjfet, men gravstenen, der står i hjørnet af kirkegården, vidner om en af de hjemlige kunstnerskæbner, som levede i en tid og på et sted, hvor der skabtes kunst, som man den dag i dag kan glæde sig over på museer og i private hjem. Han levede og virkede i dette spændingsområde, hvor der skabtes kunst, som i vore dage på frugtbar måde kan fungere som et tværkulturelt træk hen over landegrænsen.

Årets gang 2000

Januar

I en stor annonce udbyder Gråsten kommune en lang række byggegrunde – både til boligbyggeri og erhvervsbyggeri – i Gråsten, Kværs, Rinkenæs og Tørsbøl.

Pigeklubben i Adsbøl fylder 10 år. Ca. 10 piger mødes hver tirsdag i klubhuset i Adsbøl, hvor de hygger sig med en lang række forskellige aktiviteter.

I forbindelse med nedbrydning af det gamle slagteri i Gråsten er der foruden en stor vandvarmer og et brandskab med slanger stjålet varmearmaturer og diverse elstik, så man kunne forestille sig, at en ”gør det selv mand” har været på spil!

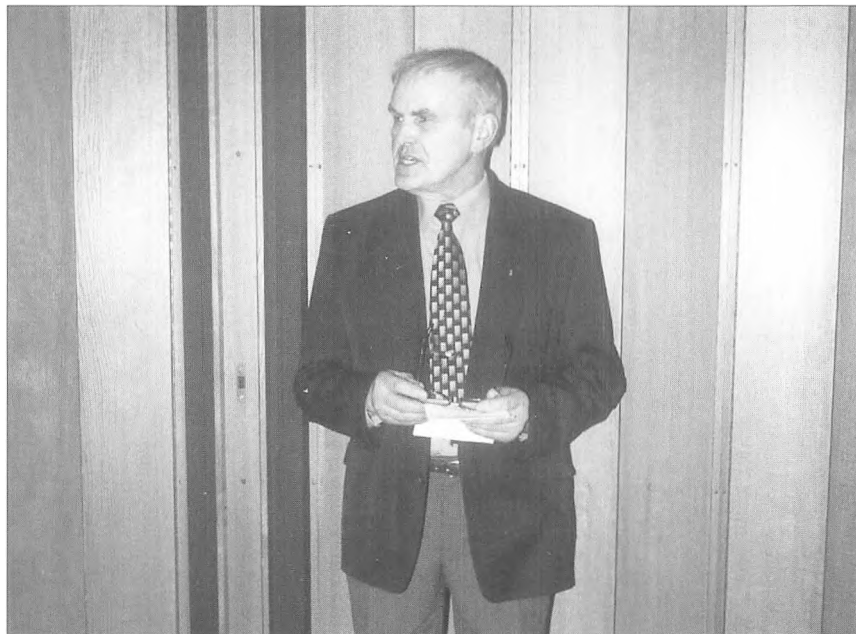
På Handelsstandsforeningens generalforsamling fremhævede formanden H.P.Toft, at Gråsten kommune er den 3-største industrikommune i Sønderjylland. Samtidig er der grund til at glæde sig over renoveringen af bymidten. Den har givet et smukt resultat – også på den måde at flere ældre huse har fået en ansigtsløftning.

Februar

Den kristne friskole i Adsbøl har haft emneuge om Færøerne og Grønland; den sluttede med et besøg af et barnebarn af Grønlandsforskeren Knud Rasmussen.

En bedømmelseskomité fra Gråsten kommune har indstillet, at ”Æ Kleinbahn” bliver præmieret. Ejeren, Bjarne Biermann har udført et meget stort restaureringsarbejde, så bygningen stort set fremtræder i sin originale skikkelse.

Historisk Forening fejrede sit 25-års jubilæum med en reception

Foreningens formand Frede Chr. Ihle ved receptionen.

i Ahlmannsparken, en billedudstilling i Sydbank arrangeret af arkivet samt møde i Ahlmannsparken med tale af museumsdirektør Thorkild Kjærgaard.

Marts

Rinkenæs andelsboligforening er godt i gang med planlægning af et nyt boligprojekt, bestående af 16 boliger på Højløkke.

Høreklubben Audiodan har indrettet nye lokaler på Bomhusvej. Bygningen er beliggende sådan, at den er med til at pynte på indkørslen til Gråsten.

Både Gråsten og Rinkenæs kunne melde om fyldte haller til deres gymnastikopvisninger – i Gråsten viste 12 hold og i Rinkenæs 5 hold deres kunnen for et stort publikum.

I anledning af Dronning Ingrid's 90-års fødselsdag har Sydbank

taget initiativ til at alle, der ønsker at give et bidrag til ”Ingrid Fonden” vil blive opført på et gratulationstelegram, der vil blive tilsendt Dronningen. Fra amt og kommune får Dronningen 6 lamper til indkørslen til slottet.

April

En stor skare mennesker bakkede op om de festligheder, der var planlagt for at skaffe midler til det kommende halprojekt i Kværs. Borgmester Bendt Olesen holdt indledningstalen ved festen, der bød på en broget palet af underholdning.

I den gamle kirke i Rinke­næs er altertavlen blevet ombygget. På museet i Flensborg var den gamle predella opbevaret – den er nu kommet tilbage til kirken og danner bund for den nye altertavle, der er restaureret af konservator Jørgen Toft Jensen, Haderslev. Den hidtidige altertavle vil blive flyttet til kirkens nordvæg.

Kværs – Tørsbøl frivillige brandværn har fejret 110 års jubilæum. Der er i dag 16 aktive brandmænd, og de holdt åbent hus på brandstationen for alle interesserede.

Gråsten slotssø har en stor bestand af ænder, og med tiden er mange af dem blevet så glade for bylivet, at de færdes hjemmevant i gaderne. De undser sig heller ikke for at gå ind i forretningerne, og det giver naturligvis visse problemer, så derfor beder flere forretningsdrivende om, at fodring af ænderne finder sted ved søkan­ten.

Maj

22 elever fra Kværs har haft en helt usædvanlig oplevelse. Om bord på skonnerten ”Fylla” har de været på sejlads – det var samtidig deres afsked med skolen i Kværs – efter sommerferien starter de i Gråsten skole.

Interesserede kunne deltage i en lille vandring i Gråstenskovene. Fiskemester Preben Vagn Knudsen og skovfoged Martin Reimers viste de historiske fiskedamme frem og fortalte om karpedambruget.

Sprængning på havnen.

Det var også muligt at se karper i forskellige størrelser.

Gråsten Gigthospital har haft gæster fra medicinalindustrien. De fik informationer om de opnåede forskningresultater inden for gigt-sygdomme og brugen af hospitalets tre scannere blev demonstreret.

Slesvigsk Køreselskab har holdt åbent stævne og afvikling af sønderjysk mesterskab i kørsel.

Juni

Gråsten Brigdeklub har fejret 60 års jubilæum. Alle Ahlmannsparkens lokaler måtte tages i brug, da der var et stort fremmøde af deltagere.

Beboerne på Dalsmark plejehjem har haft en stor oplevelse. Ved hjælp af et tilskud fra Lions Broager & Gråsten og med støtte fra plejehjemmets vennekreds blev der gennemført en vellykket udflugt

til – og over Storebæltsbroen.

Så skete det! Den store kornsilo på havnen faldt med et brag – sprængt af Jydsk Sprængningsteknik ved hjælp af 12 kg plastisk sprængstof. Sprængningen forløb planmæssigt. Og der var tilsyneladende ingen skader på de omkringliggende bygninger.

Gråsten lydavis har fejret 10-års jubilæum. Gennem årene har en stab af frivillige medhjælpere sørget for, at brugerne af lydavisen kan følge med i bl.a. de lokale nyheder. P.t. er der 19 brugere.

Juli

Dronning Ingrid har indledt sit sommerophold på Gråsten Slot og igen trækker Livgarden op. Dronningen åbner slotshaven for besøgende to onsdage i juli, så alle får lejlighed til at se parkens høj-sommerpragt.

Den voldsomme storm i december 99 ændrede store arealer i Gråstenskovene. Gråsten Turistforenings årlige skovtur vakte ikke mindst på den baggrund interesse og samlede et stort antal deltagere.

Selvom Kværs ringridning ikke er landsdelens største, er et deltagertal på 179 et flot resultat målt med indbyggerantallet, og et godt overskud bragte Kværs nærmere på ønskemålet – en sportshal.

Gråsten Garden, der i år fejrer 25 års fødselsdag, har været indbudt til at deltage i det årlige blomsteroptog i den franske by Saumur.

August

Den lokale afdeling af Røde Kors lægger megen vægt på lokale aktiviteter. I Kværs er der en ”mødregruppe”, hvor der strikkes tøj til børn i kriseramte lande. På Gråsten plejehjem arrangeres en gang om ugen en ”syngsammen” eftermiddag med beboerne.

Rinkenæs frivillige brandværn fejrede sit jubilæum med at holde åbent hus – med demonstration af brandslukning og med underholdning for børnene.

Ca. 400 tilhørere fik en stor musikalsk oplevelse, da den kongelige Livgardes orkester gav koncert i Ahlmannsparken.

For tredje år i træk kunne eleverne ved Kværs skole hejse det grønne flag fra friluftsrådet som bevis for, at elever og lærere har arbejdet særligt målbevidst med at forbedre miljøet og spare på energien.

September

Traditionen tro har Kværs-Tørsbøl børnegård holdt sensommerfest, så forældre, bedsteforældre og pædagoger kunne lære hinanden at kende og sammen med børnene deltage i en lang række aktiviteter.

Det har vakt stor glæde og taknemmelighed i Kværs, at det fra Dronning Ingrid's Hof er meddelt, at Dronningens Fond vil støtte halbyggeriet med 25.000 kr.

"Sozialdienst Fürdekreis" har fremlagt sit program for den nye sæsons "åbne eftermiddage", hvor der bydes på talrige arrangementer, specielt for pensionister.

Alle 16 boliger på Højløkke i Rinkenæs er nu udlejede, selvom de først står klar til indflytning pr. 1.2.2001.

Oktober

250 børn fra 1 -7. klasse fra hele landet har været samlet til "Børnefestival" på Rinkenæs ungdomsskole.

I Stjerneparkens børnehave har 60 glade børn fået et nyt værested – en skurvogn, der er opstillet i Stjerneskovens og skal danne base for børnenes aktiviteter, når de en uge ad gangen opholder sig i skoven.

Så har der igen været "æbletræf" på Gråsten havn. Gamle velholdte træskibe dannede rammen om de forskellige aktiviteter på havnen, inden de lagde fra kaj og sejlede til Flensborg med Gråsten æbler og – træer.

Fördeschule har haft fernisering foranstaltet af kunstnergruppen "De eksperimenterende".

"Æbledag" på havnen. Foto: Kurt Petersen.

November

Gråsten ringriderkomité har uddelt milde gaver – fremkommet ved overskuddet fra tombolaen. De glade modtagere var Kværs – Tørsbøl Ungdoms- og Idrætsforening, Gråsten Garden, Gråsten U.I.F., Rinkenæs I.F., F.F.U.M.Spejderne i Rinkenæs og Adsbøl Pigeklub.

Med sorg og vemod modtog Gråstenerne meddelelsen om Dronning Ingrid's død. Ved et ekstraordinært byrådsmøde udtalte borgmester Bendt Olesen smukke mindeord om Dronningen og samhørigheden mellem hende og Gråsten.

Ifølge en web-analyse er Gråsten kommune blandt de 10 kommuner, der er længst fremme med nyttige og praktiske tilbud til borgerne på internettet.

Gråsten skovdistrikt har holdt julekarpesalg. Rigtig mange benyttede lejligheden til at gøre deres indkøb og evt. smage karper tilberedt over bål.

December.

Gråsten-vinen 2001 er blevet præsenteret. Det er en fyldig chilensk vin. Flaskerne er prydet med et smukt billede af Gråsten Slot fra studie 66.

Gråsten Sejlklub har fået en ”ny-brugt” traktor. Det er stor hjælp for medlemmerne i det hårde arbejde, når bådene skal bugseres forår og efterår.

Dalsmark plejehjem ved leder Lone Johansen har indstillet sin vennekreds til Sønderjyllands amts sundhedspris som tak for kredsens store arbejde.

Lokalhistorisk Arkiv for Graasten By og Egn.

Årsberetning 2000.

Året 2000 er det første hele år, hvor arkivet fra at være en afdeling af biblioteket har været drevet af Historisk Forening og med kommunal støtte. Det er en ordning, vi ikke har haft grund til at fortryde og den forekommer også helt naturlig på grund af interessefællesskab og personsammenfald.

Årets første aktivitet var en genopstilling af udstillingen fra efteråret i Sydbanks lokaler. Det var den, der viste et udsnit af tidligere tiders forretningsliv i gaderne omkring Torvet.

I marts havde vi besøg af 5 arkivmedarbejdere fra Felsted lokalhistoriske arkiv. Efter at have indrettet sig i det ombyggede Patsches hus, skulle de nu i gang med nyregistrering af arkivalierne. De ville derfor gerne se, hvorledes vi greb tingene an.

I efteråret fik vi henvendelse fra Danmarks Radio om vi ville være med i en udsendelse i serien "Spørløs". I dette tilfælde søgte en kvinde en bortadopteret søster, der en tid havde været anbragt på spædbørnshjemmet her i Gråsten. Udsendelsen blev vist i februar i år, og har givet anledning til flere lignende forespørgsler.

I november besøgte Alnor Borgerforening arkivet. Elsebeth Thygesen Kristensen havde arrangeret en lille udstilling af billeder fra Alnor, og de mange fremmødte var meget interesserede i at høre om arkivet og se billeder. Også fotograf Ingwersens negativsamling fra 60'erne og 70'erne blev studeret.

Optælling i gæstebogen viser, at ca. 170 besøgende har fundet ned til os i årets løb. Meget efterspurgte er vore kirkebogskopier, der dog desværre kun går til ca. 1880.

I løbet af året har vi modtaget 40 afleveringer.

Af de største kan nævnes en samling gårdpapirer fra Kværs fra 1765 op til 1962, deriblandt papirer fra Ladegård med et afløsningsdokument fra 1876. Desuden 3 film fra fotograf Hans Chr. Larsen – de blev vist ved sidste generalforsamling. Dertil en stor samling personlige papirer og billeder fra en gren af familien Sahl fra Kværs – og sidst men ikke mindst en protokol fra Rinkenæs skole med notater fra 1795-1816.

Fotogruppen har fortsat sit arbejde med at gennemfotografere kommunen. Heldigvis har vi fået 2 stålskabe fra arkivet i Haderslev, så der ikke opstår problemer med den voksende billedsamling.

I det forløbne år har arkivet haft 6 frivillige medarbejdere.

Åbningstiderne er stadig de samme, mandag fra kl. 14–16 og torsdag fra kl. 16–18, men der kan aftales en anden tid med en af medarbejderne.

Kirsten Thomsen

Historisk Forening for Graasten By og Egn.

Årsberetning 2000.

Året blev præget af, at det var 25 år siden, foreningen blev stiftet. Datoen var d.12.februar 1975, og bestyrelsen havde besluttet, at dagen skulle fejres sammen med afstemningsdagen d.10.februar.

Om eftermiddagen blev der afholdt en velbesøgt reception, ca.60 personer var mødt frem. Alle var velkomne, men der var desuden sendt indbydelse til vore naboforeninger, den første bestyrelse, byråd m.m.

En skuffelse var det dog, at den lokale presse på trods af at være inviteret, glimrede ved sit fravær.

Men ellers var det en hyggelig eftermiddag med taler og masser af snak.

Om aftenen var der afstemningsfest med museumsdirektør Th.Kjærgaard, Sønderborg slot, som taler. Efter kaffen var der en halv time med musik og sang. Den musikalske del blev leveret af Gunnar Ansager fra Broager.

I modsætning til tidligere afholdte afstemningsfester i foreningen var fremmødet for dårligt – kun ca.50 personer. Fremover skal det nok overvejes at gå sammen med andre foreninger f.eks. Historisk Samfund, Aabenraa Kreds, på Folkehjem, som endnu kan samle fuldt hus.

Ved generalforsamlingen d.26.april 2000 på Rinkenæshus viste fotogruppen et par gamle film fra området, og navnlig den ene fik mange minder frem – den var optaget omkring den gamle Egersundfærge.

Udflugten d. 9.september var en heldagstur og gik til Ejdergrænsen. Jørn Buch, Haderslev var igen leder af turen, som havde god

tilslutning, d.v.s. 49 personer. Den medbragte mad spistes på Amtmandsgården i Rendsborg; der tilhører der danske mindretal og er deres forsamlingshus. Vi fik en fin modtagelse, og bagefter fortalte lederen om deres virke.

Ved efterårsmødet d.16.november i Ahlmannsparken talte højskoleforstander Erik Lindsø, Rønshoved over emnet "Sønderjylland oplevet og fortalt".

Mødet var godt besøgt, 80 personer, som efter kaffen fik udleveret årsskriftet. I anledning af jubilæet var der gjort lidt ekstra ud af skriftet, som også indeholdt foreningens nye vedtægter. Takket være de to redaktører og at der stadig er folk, der bidrager med stof, er det igen lykkedes at få et fint årsskrift.

Foreningens medlemstal er 370, en lille fremgang, men der er plads til flere.

Frede Chr.Ihle

Bestyrelsen pr.1.10.2001

Formand	Frede Chr.Ihle	Mågevej 16	74 65 11 99
Næstformand	Gert Conradsen	Nørretoft 14	74 65 91 45
Kasserer	Anne M.Nissen	Herles 8	74 65 19 01
Arkivleder	Kirsten Thomsen	Lyshøj 14	74 65 29 77
	Hans Paulsen	Stjernevej 31	74 65 10 70
	Hans Chr.Lassen	Klokkevej 1	74 65 10 76
	Erik Buchardt	Melskovvej 10A	74 65 07 94
	Per Thomsen	Stjernevej 25	74 65 94 29

Kommunens

repræsentant: Hans J. Bollmann Vestermark 4 74 65 94 25

Arangementer i 2002.

Generalforsamling i april.

Den årlige udflugt bliver måske kun en halvdagstur, men derom senere.

Efterårsmødet som sædvanlig i november.

Man bedes følge annonceringen i Gråsten og Omegns Folkeblad.

Indholdsfortegnelse

Årsskrift 1975 – 2000

Almindelig historie

- Andersen, Poul: Adsbøl sogn for 200 år siden.
1987: 43-50
- Andersen, Poul: Buskmose. En gård og dens ejere.
1980: 5-24
- Andersen, Poul: Fattigvæsen og fattiggård. 1980: 25-50
- Andersen, Poul: Kurhotel-Folkungskole-Gigthospital.
1993: 3-17
- Andersen, Poul: Kværs plantage. 1976: 19-24
- Andersen, Poul: Ladegård - et adeligt gods i Kværs sogn.
1986: 49-59
- Andersen, Poul: Lidt om Adsbøl sogn. 1992: 43-51
- Andersen, Poul: Munkemølle. 1992: 3-24
- Andersen, Poul: En skanse i Sandager. 1993: 32-36
- Andersen, Poul: Skæbneåret 1864. 1989: 3-32
- Andersen, Poul: Alnors historie. 1994: 3-12
- Arkivet: Gråsten før og nu- en billedserie.
1999: 40-52
- Bruhn, inspektør: Dagbogsnotater fra 1814 om kosakkerne
i Sønderjylland. 1983: 34-46
- Bøttcher, Peter V.: I halvtredsåret for Danmarks befrielse.
1995: 26-32
- Eisenschmidt, Silke og Nis Hardt : Høje under marken.(Benniksgård).
1998: 48-53
- Eisenschmidt,Silke og Nis Hardt : Gravskik og kostvaner i Rinkenæs
for 5000 år siden. 1999: 35-39.

Hansen, G. O.:	Beretning om Gråsten Havn. 2000: 22-30
Kjems, Sven:	Gråsten Kommunes arealmæssige udvikling fra 1920-1970. 2000: 5-21
Markussen, Poul Erik:	Gråsten Missionshus fejrer 75 års fødselsdag. 1999: 53-56
Munk Hansen, Hans:	Bygningsbevaring. 1990: 42-54
Sahl, Hans:	Tvingholm. 1992: 25-33
Sahl, Hans:	Dagene efter befrielsen. 1995: 17-25

Personalhistorie

Andersen, Poul:	Efterskrift til "En kunstner fra Kværs". 1988: 25-27
Andersen, Poul:	Et hus og en familie i Gråsten. 1989: 43-5
Asmussen, Alex:	Lidt erindring om mit levnedsløb. 1988: 41-52
Blønd, Dora:	Fra min barndom. 1978: 3-17
Brusch, Ulla:	Barn i 40-ernes Gråsten. 2000: 46-63
Bruhn, Verner:	Generationen imellem. 1985: 3-10
Christensen, C.P.:	Æ hjuler i Dalsgård. 1981: 3-20
Damm, Lorenz P. Hansen:	Krigen 1864. 1977: 26-38
Gad, Ida:	I Adsbøl præstegård 1864. 1981: 34-56
Hansen, Anne Marie:	Barn og ung i Rinkenæs. 1983: 3-22
Hansen, G.O.:	Styrmænd Emil Handke. 1993: 37-40
Hansen, G.O.:	En slagter- og eksportørfamilie. 1998: 21-26
Hansen, Johannes V.:	Gråsten omkring 1937/38. 1985: 39-51
Henningsen, Lars N.:	Poul Andersen in memoriam. 1995: 5-7
Holst, Marie:	En forpagterfamilie på Fiskbæk. 1979: 39-51
Jacobsen, Hans Heinrich:	Mit levnedsløb. 1988: 3-24
Lassen, Hans Christian:	A.G. Nissen - maleren fra Årsbjerg. 1999: 19-26
Laustsen, Hans Jørgen:	Da Ahlefeldvej var centrum i verden. 1973: 18-29

- Madsen, Kristen: Dagbogsoptegnelser april 1940.
1984: 21-29
- Meyer, Poul og Poul Andersen: "Hofjøderne" i Trappen. 1992: 35-42
- Møller, Uwe: Praktiserende læger i Gråsten 1826-1972.
1991: 35-52
- Nielsen, Erik: Fra barn til pensionist i Alnor. 1994: 5-8
- Ohr, Hans: Mine drengeår i Gråsten. 1982: 2-30
- Ottsen, Anna : Breve fra en soldaterhustru 1915.
1987: 3-18
- Petersen, Asmus: Min barndom i Gråsten. 1986: 3-34
- Petersen, Marie: Minder fra genforeningstiden. 1995: 8-15
- Rasmussen, Egon: A.D. Jørgensen. En sønderjysk hædersmand. 1997: 5-11
- Sahl, Hans: Erindringer om mine drengeår og slægten på gården i Kværslykke.
1985: 5-19
- Sahl, Hans: Een af mine forunderlige rejser.
1996: 52-57
- Sahl, Hans: "Æ' gammel smej". 2000: 64-67
- Thomsen, Kirsten og Elsebeth Thygesen: At vokse op mellem to kulturer. (Margarethe Mitscherlich.)1999: 27-34
- Thygesen, Elsebeth: En kunstner fra Kværs. 1987: 28-42
- Thygesen, Elsebeth: Af og om Hans Storm. 1995: 17-25
- Wolden-Ræthinge, Anne: Min barndomsby-Sønderjyske stemninger. 1996: 5-14

Folkeliv

- Andersen, Poul: En aftægtskontrakt 1857. Ladegård Engskov. 1975: 35-36
- Andersen, Poul: Gråsten Bibliotek. 1979. 21-38
- Andersen, Poul: Kokhave - uddrag af en gårds historie.
1991: 3-17
- Andersen, Poul: Kværs forsamlingshus. 1980: 51-65

- Andersen, Poul: En smedekontrakt fra Rinkenæs 1827.
1975: 37-39
- Andersen, Poul: Uddrag af pastor Damms kirkekronik.
1983: 47-60
- Andersen, Poul: Udstykning fra Gråsten Herregård 1931.
1981: 21-33
- Hansen, Jes
Hansen, G.O.: " E Armhus". 1992: 18-34
Gråsten Ringriderforening 90 år.
1997: 43-58
- Ihle, Frede Chr.: "Rinkenæshus" 60 år. 1995: 40-42
- Jacobsen, Holger: Naldmadebro. 1996: 39-47
- Laesgaard, Ejnar: Landmandsliv. 1991: 18-34
- Laustsen, Hans Jørgen: Den tyske roklub brænder. 1993: 30-31
- Møller-Lauridsen, F: Dagligt liv i Kværs. Efter pastor Damm
ca. 1850. 1978: 18-38
- Nielsen, Tage: Det lille teater - Gråsten. 1988: 28-40
- Thygesen, Elsebeth: Kroer og hoteller i Gråsten. 1998: 27-40
- Aabenhus, Arne: Dansk Amatør Teater Samvirke 50 år i
Gråsten. 1998: 10-

Kirkehistorie

- Andersen, Poul: Kirkegården ved Rinkenæs Gamle Kirke.
1990: 3-41
- Andersen, Poul: Kirkeinventarium for Kværs kirke,
Åbenrå provsti 1861. 1975: 21-34
- Andersen, Poul: Kirker i Rinkenæs. 1982: 44-60
- Andersen, Poul: En præstestrød i Rinkenæs. 1984: 31-38
- Andersen, Poul: Sognepræster i Rinkenæs sogn.
1994: 13-18
- Sahl, Hans: En kirkenøgles historie. 1998: 46-47
- Thygesen, Elsebeth: Et sogn og dets præst gennem 44 år.
1989: 33-42
- Thygesen, Elsebeth: Prædikestolen i Rinkenæs Korskirke
og kunstneren bag den. 1996: 48-51

Skolehistorier

- Andersen, Poul: Adsbøl skolekronik. 1984: 39-47
Andersen, Poul: Efterskrift til Rinkenæs skolekronik. 1979: 52-55
Andersen, Poul: Skolekronik Rinkenæs. 1978: 51-76
Brusch, Thorkild: Gråsten Landbrugsskole 1924-99. 1999: 5-18
Conradsen, G.: Degne og skolemestre i Kværs gennem 300 år. 1979: 1-20
Conradsen, G.: Landsbyskole i 300 år. (Kværs) 1997: 59-67
Thygesen, Elsebeth: Førdeschules 25 års jubilæum. 1998: 41-45

Handel - Håndværk - økonomi

- Andersen, Poul: Et brandgilde bliver stiftet. 1986: 35-47
Andersen, Poul: Brude- og lånelegat, Adsbøl. 1977: 39-55
Andersen, Poul: Fiskeri- Interessentselskab, Adsbøl. 1983: 23-33
Andersen, Poul: Gråsten Plantningsselskab. 1993: 41-44
Andersen, Poul: Nødpenge i Gråsten. 1977: 56-57
Andersen, Poul: Pugholm mejeri. 1982: 31-43
Hansen, G.O.: Beretning om et rederi fra storhed til fald. 1996: 27-38
Haurum, Gert S. Slagteriet - fra vugge til grav. 2000: 31-45
Henningsen, Lars N.: Fra den gamle klædefabrik. 1997: 12-42
Munk Hansen, Hans: Teglværker i Rinkenæs sogn. 1985: 11-28
Møller, Uwe: Gråsten Apotek. 1978: 39-50
Petersen, Karl: Fiskefangst og levevilkår for fiskere ved Flensborg fjord gennem 100 år. 1987: 19-27

Mindesten

1848-50

- Andersen, Poul: Adsbøl kirkegård. 1975: 7-8
Andersen, Poul: Sejerstenen i Rinkenæs. 1975: 2-4
Andersen, Poul: Sten i Godtes grue. 1975: 6

1864

- Andersen, Poul: Mindesten på Fiskbæk mark.
Parade efter stormen på Dybbøl.
1977: 23-25

1914-18

- Andersen, Poul: Adsbøl kirkegård. 1977: 16-17
Andersen, Poul: Gråsten kirkegård. 1977: 18-22
Andersen, Poul: Kværs kirkegård. 1977: 14-15
Andersen, Poul: Rinkenæs gl. kirkegård. 1976: 8-9

1920 *Genforeningssten*

- Andersen, Poul: Adsbøl. 1976: 2-4
Andersen, Poul: Gråsten og Kværs. 1975: 18-20
Andersen, Poul: Rinkenæs. 1976: 5-7

1945

- Andersen, Poul: Frihedsmonumentet, Gråsten. 1977: 9-12

Personmindesten

- Andersen, Poul: A. D. Jørgensen, Gråsten. 1975: 12-17
Andersen, Poul: Kong Frederik IX, Gråsten. 1977: 4-7
Andersen, Poul: Mindesten i Gråsten skove. 1975: 9-11
Andersen, Poul: S. Paludan-Müller, Gråsten. 1976: 12-18

Kongefamilien på Gråsten Slot

- Olesen, Bendt: Bryllup i Gråsten. 1998: 5-9
Uddrag fra Flensborg avis 21. august 1936: En strålende festdag i Gråsten.
1996: 15-26

Årets gang

Årets gang fra 1979 til 1982 er skrevet af Poul Andersen.

Fra 1983 er Årets gang skrevet af Elsebeth Thygesen Kristensen

Årsberetninger

for Historisk Forening for Graasten By og Egn og Arkivet findes fra 1988 bagest i årsskrifterne. I årsskriftet 1982 er der beretning for arkivet for året 1981.

Diverse

Til medlemmerne.	75: 40 / 76: 1-3 / 77: 1-3 / 78: 1-2 / 79: ikke pagineret / 80: 3 81: 64.
- Litteraturliste:	Sønderjylland, særlig vedr.Gråsten by og egn.1976: 57-58.
- Medlemsfortegnelse:	1976: 59-62.
- Efterlysninger:	Mindeplade på eg. 1977: 55. Kælkende nisser på julekort. 1997: 69-70 Foto af bygning. Hvilken/hvornår ? 1999: 68-69
- Vedtægter for Historisk forening:	1979: 56-57.
- Vedtægter for Historisk Forening vedt.16.4.86:	1986: 67-68.
- Ændring i styrelsen:	1990: 64. 1998: 63. 1999: 71.

